

Fattiga och utstötta kvinnor sattes på fästning

I arkiven hittade Eva F Dahlgren "samhällets bottensats". Kvinnor som utan rättegång och dom spärrades in på Landskrona tvångsarbetsanstalt. Hon skrev om dem i boken Fallna kvinnor. Som också blev sommarteater i Landskrona.

En höstdag 1997 satt Eva F Dahlgren i Carolinabibliotekets källare i Uppsala och studerade Rasbiologiska institutets efterlämnade bildsamling. Hon höll på med research för en bok om sin farfar som varit verksam vid institutet.

I ett skinnklätt album benämnt "M6. Från tvångsarbetsanstalten i Landskrona", med underrubriken "Brottslingar och andra undermåliga" fann hon bilder på anonyma nakna kvinnor. Helbilder och halvbilder, framifrån, bakifrån och i profil.

– En del kvinnor var så fulla av hat och vrede medan andra såg helt förskräckta ut. Jag tyckte att de tittade anklagande på mig, jag glömmer aldrig det. Jag klarade inte av att titta igenom albumet utan slog ihop det och tog mig ut från källaren.

Sökandet om farfar började året innan när Eva F Dahlgren skulle skriva en text inför en skrivarkurs. Hon satt på biblioteket med tomt block och en blyertspenna och kände plötsligt hur farfar knackade henne i huvudet med sin doktorsring. Det var bara det att farfar hade varit död i 20 år.

Hon mindes hur hon som barn brukade sträcka sig upp över skrivbordskanten och titta på den människoskalle som han hade på skrivbordet och förvarade gem och gummisnoddar i. Nu undrade hon över den där skallen, varför hade han en sådan? Så började hon söka svaren om sin farfar och det var då hon råkade se fotona på de nakna kvinnorna. Farfar var botaniker

men hon upptäckte att han också var flitigt anlita av Rasbiologiska institutet i Uppsala och dess chef Herman Lundborg. Det var en lång och smärtsam process att inse att hennes farfar var rasbiolog – en sådan som sorterade människor efter vilka som ansågs mest värdefulla. Det blev en bok om farfar och sedan flera andra böcker efter det.

– Men det där albumet fanns kvar i mitt undermedvetna, jag undrade redan då vad det var för kvinnor. Och vad var en tvångsarbetsanstalt? Jag hade aldrig hört talas om det. Det grep mig så att de var "brottslingar och andra undermåliga".

I januari 2010 fick hon ett telefonsamtal från en Christer Strandberg i Landskrona som hade läst hennes bok om farfar. Han bjöd henne att komma och titta på en utställning som han hade gjort, med polisporträtt av kvinnor från Landskrona tvångsarbetsanstalt. På bilderna kände hon plötsligt igen en del av kvinnorna från källaren i Uppsala många år tidigare.

– Jag stod där och tänkte "men det här är ju dem jag mötte" och blev alldeles tagen. Nu hade åren gått och jag tyckte inte att de tittade anklagande på mig längre utan snarare uppfordrande. Då bestämde jag att nu måste jag ta tag i detta. Utställningen var invid Citadellet, fästningen från 1500-talet där anstalten hade varit belägen. Hon gick runt i tornet, såg isoleringscellerna där nyanlända kvinnor placerades. Såg spiraltrappan som ledde ner till de madrasserade bestraffningscellerna i källaren.

Landskrona tvångsarbetsanstalt var från 1919 landets enda anstalt för kvinnor som dömts för lösdriveri, fattiga kvinnor som saknade arbete och bostad. Många av dem kom från små byar på landsbygden, hade kanske fött ett oäkta barn och stötts ut från samhället. De åkte in till städerna för att hitta en försörjning, hamnade i svårigheter och tvingades i många fall att prostituera sig.

– Det här var en tid när vi inte hade någon välfärdsstat, inga preventivmedel och inga abortmöjligheter. Det behövdes så lite för att man skulle falla utanför.

Kvinnorna skickades till Landskrona från hela landet med SJ:s specialbyggda fångtransportvagn i plåt – en resa som tog två dygn från Stockholm. Från järnvägsstationen fraktades de i en ombyggd T-ford med fångbur på flaket. Transporterna kom var fjortonde dag och det var ett återkommande folknöje att stå och titta när kvinnorna kom.

Livet på anstalten var hårt. Kvinnorna bestraffades för minsta lilla, om de så plockade ett körsbär olovandes. De fick arbeta hårt i sysalarna, ute på fälten och med tvätten och kallades strykfåglar.

– Man hade en idé om att man skulle återanpassa kvinnorna och fostra dem till dugliga samhällsmedborgare genom bestraffning och arbetsträning. Men i praktiken var det ändå ett fängelse.

1923 och 1925 var Rasbiologiska institutets chef Herman Lundborg där och fotograferade kvinnorna – liksom omkring 100 000 svenskar som mättes och fotograferades under de här åren för att kartlägga rasskillnader. Kvinnorna granskades med lupp, mättes och vägdes, bedömdes och värderades, av Lundborg, anstaltsledningen och andra.

"Ett obehagligt stort och brett käkparti", "det är något så tarvligt över utseendet, så själlöst och självbelåtet", "fräck och närgången blick", "ej kunnat svara på någonting och suttit där och smålett sitt lilla dumma, försmädliga leende" är några exempel.

1925 publicerade Socialstyrelsen en skrift om anstalten där man klassificerade kvinnorna. De ansågs höra till samhällets "bottensats".

– Bottensatsen var något grumligt, något otäckt. Något som luktade illa och var obehagligt, något ogenomträngligt. Man ansåg att bottensatsen höll på att bli för stor, det föddes alltför många människor som var undermåliga och de skulle ta över och stiga.

Socialstyrelsen skrev att fyra femtedelar av de 934 kvinnor som vistats på Landskrona tvångsarbetsanstalt mellan 1916 och 1924 var psykiskt abnorma. Dessutom sorterades de in i elva kategorier med olika undergrupper.

Överst stod demimonderna, de som hade fina älskare på Östermalm och längst ner berglärkorna som höll till i skogsbackar och runt hamnar. Däremellan fanns bland andra gatflickor, soudenörsflickor, ligistflickor, bettlerskor, psykiskt höggradigt abnorma, höggradiga alkoholister och vanetjuvar.

– Det var det som på allvar fick mig att känna att jag måste ta reda på mer om dem. Det här är ju inte klokt. Vilka var människorna under etiketterna?

Eva F Dahlgren åkte tillbaka till arkivet i Uppsala och lyckades genom att jämföra bilderna från Rasbiologiska institutets samling, med polisporträtten från Landskrona identifiera åtta av kvinnorna, vars liv hon sedan följt i olika arkiv. Två av dem har hon följt mer noggrant: Karin och Inga, båda i 25-årsåldern.

Karin är oäkta barn, uppvuxen i fosterhem tills mamman tar hem henne när hon är sju. Hon börjar tidigt umgås med pojkar, smittas med syfilis och får en dotter som också är smittad och omhändertas. Hon häktas vid Svea Livgarde kaserner där hon brukar hålla till.

Ingas mamma dör tidigt i barnsäng och pappan upplöser hemmet. Inga flyttas runt mellan olika fosterhem. Under några år arbetar hon som spinnerska i Borås, men blir även hon så småningom syfilissmittad av en fästman och hamnar i "utelivet" på Östermalm.

Eva hade bestämt att nu fick det vara nog med research. Men sista gången hon var på Landsarkivet i Lund beställde hon ändå fram en mapp som hette Korrespondens rörande interner, som hon trodde var myndighetsdokument. Men det visade sig vara kvinnornas personliga brev till assistenten på anstalten efter att de frigivits, somliga skrivna på toalettpapper. Där berättar de om sina liv, om misslyckanden och misshandel, ber om tröst och hjälp med pengar.

– Det var så gripande läsning. De där breven gjorde att jag kunde se mer klart på vad det innebär att vara "bottensatsen". Jag har funderat på hur mycket som lever kvar av de här

strukturerna. Det jag känner mig övertygad om är att välfärdsstaten är något som gynnar kvinnor. Det var så lätt för männen att säga "det är inte mitt barn" och så slapp de ansvar.

Redan när hon var på sitt första besök i Citadellet bestämde hon att hon ville skriva en pjäs – det hade hon aldrig gjort tidigare.

Det blev *Bara en berglärka* som har uppförts av Öresundsteatern i sommar i samband med Landskronas 600-årsjubileum 2013. Eftersom hon hade så mycket material blev det boken *Fallna kvinnor* också.

Eva är utbildad socionom men insåg redan när hon gick på Socialhögskolan att hon nog var en alltför känslig person för att kunna bli socialarbetare.

– Nu känner jag att jag ändå är en sorts socialarbetare men i en annan form, där just jag kan göra nytta. Det kanske var detta som var meningen med det jag upptäckte om min farfar – det var kanske de här kvinnorna jag skulle skriva om. Jag har aldrig förr till fullo insett vad det innebär att vara kvinna. Det framstår som en sjukdom att vara kvinna och det har fullständigt chockerat mig. Jag har aldrig tänkt så förut.

Text & porträttfoto: Helena Östlund

Bild Öresundsteatern: Leo Erdfelt |

Läs vidare

Fallna kvinnor. När samhällets bottensats skulle lära sig veta hut, Eva F Dahlgren,
Forum 2013

www.evafdahlgren.se

Sommaren 2013 satte Öresundsteatern upp Eva F Dahlgrens pjäs *Bara en berglärka* på Landskrona Citadell.

www.oresundsteatern.se/repertoar_/bara-en-berglarka